

Kamil Kaptur¹

NARZĘDZIE, BROŃ BOJOWA CZY MYŚLIWSKA? ŚREDNIOWIECZNE I NOWOŻYTNE ZABYTKI Z MIEJSCOWOŚCI JANIK W GMINIE KUNÓW

Abstrakt:

Przed kilkunastu laty w okolicach wsi Janik w gminie Kunów odkryto przypadkowo szereg różnorodnych zabytków żelaznych, a wśród nich między innymi topór oraz dwa żeleźca kombinowanej broni drzewcowej. Żelazny topór w przybliżeniu odpowiada zabytkom datowanym na XIII-XIV w. Okazy tego typu interpretowane są najczęściej jako narzędzia-siekierzy, biorąc jednak pod uwagę burzliwą historię regionu w okresie średniowiecza, nie można wykluczyć również bojowego zastosowania zabytku. Dwa żeleźca broni drzewcowej mają nietypową formę i nie posiadają żadnych wyraźnych analogii. Zapewne zostały przygotowane w jednym z warsztatów kowalskich jako egzemplarze broni bojowej lub myśliwskiej. Można je datować na czasy nowożytne lub nawet wiek XIX. Dostyc prawdopodobne jest łączenie ich z walkami z czasów powstania styczniowego jakie miały miejsce w rejonie Janika, ale nie można też wykluczyć, że pełniły funkcję broni myśliwskiej.

Słowa kluczowe

Janik, uzbrojenie, średniowiecze, powstanie styczniowe, myślistwo

¹ Kamil Kaptur, mgr, archeolog, regionalista; Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Ostrowcu Świętokrzyskim.

Janik jest niewielką miejscowością w gminie Kunów, położoną w bezpośrednim sąsiedztwie Ostrowca Świętokrzyskiego. Kilkanaście lat temu ostrowieckie Muzeum Historyczno-Archeologiczne otrzymało szereg informacji o odkryciach w okolicach tej wsi różnocozasowych zabytków żelaznych. Na przestrzeni wielu lat i niezależnie od siebie natrafiono tu między innymi na groty broni drzewcowej datowane na okres rzymski lub wczesne średniowiecze oraz na ciekawy zbiór kilku młodszych zabytków żelaznych będących przedmiotem niniejszego opracowania. Są to dwa nowożytnie żeleźca kombinowanej broni drzewcowej oraz prawdopodobnie średniowieczny topór. Wszystkie wymienione znaleziska pochodzą z obszaru miejscowości oraz przyległych lasów. Część z nich jest efektem prowadzonych tu nielegalnych poszukiwań z użyciem wykrywaczy metali, z kolei na inne natrafiono zupełnie przypadkowo podczas różnorodnych prac gospodarskich bądź leśnych. W związku z tym znana jest jedynie ich przybliżona lokalizacja, brakuje z reguły bliższych danych dotyczących okoliczności i kontekstu odkrycia. Większość zabytków udało się odzyskać – groty z okresu rzymskiego i wczesnego średniowiecza oraz jedno żeleźce nowożytnej broni drzewcowej znajdują się obecnie w zbiorach ostrowieckiego muzeum. Dwa zabytki niestety zaginęły – kolejne nowożytnie żeleźce oraz topór. Znane są jedynie z fotografii.

Miejsce odkrycia żelaznego topora (ryc. 1) wskazane przez znalazcę znajduje się na skraju lasu, w odległości kilkuset metrów na północny – zachód od zabudowań miejscowości. Zabytek został znaleziony na obszarze podmokłego obniżenia terenowego, nad bezodpływowym ciekim zwanym Ślepietnicą. Na podstawie zdjęć, stan zachowania zabytku można określić jako dość dobry, mimo znacznego stopnia korozji widocznej na powierzchni. Topór posiada osadę w przybliżeniu prostokątną, o podstawie zwężającej się w kierunku szyjki i płaskim, lekko ściętym obuchu. Słabo wyodrębniona szyjka jest krótka i szeroka. Szerokie jest również żeleźce² topora, posiadające wyraźnie ukształtowaną opuszczoną brodę oraz łukowate ostrze. Górna krawędź zabytku tworzy linię prostą bądź nieznacznie podnosi się w kierunku ostrza. Dzięki skali umieszczonej na zdjęciach udało się w przybliżeniu zrekonstruować wymiary zaginionego zabytku. Długość całkowita topora to 17 cm, a wymiary poszczególnych części wynoszą: szerokość ostrza – 13 cm, najmniejsza szerokość szyjki – 4,5 cm, szerokość osady – 6,7 cm, średnica światła osady – 5,3 x 3,4 cm.

² Nomenklatura wg M. Gradowski, Z. Żygulski jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, Warszawa 1998, s. 51-53.

Ryc. 1. Żelazny topór znaleziony w okolicach Janika (zaginiony).

Opisywany zabytek swoją formą odpowiada typowi IX wydzielonemu przez M. Głoska³ dla późnośredniowiecznej broni obuchowej z ziem polskich. Jest to dość spójna i jednolita kategoria zabytków, często pojawiająca się w opracowaniach dotyczących uzbrojenia⁴. Typ IX reprezentowany jest przez liczną grupę znalezisk. M. Głosek zaliczył do niego 45 okazów, jednak pojawiające się w nowszej literaturze propozycje włączenia do omawianej grupy również zabytków określonych jako podtyp Vd, uzyskujemy ponad dwukrotnie większą liczbę egzemplarzy pochodzących z obszaru ziem polskich⁵.

³ M. Głosek, *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*, Warszawa 1996, s. 40-42.

⁴ Zob. L. Kajzer, M. Rychter, *Zespół średniowiecznych militariów z Nowego Korczyna*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 45, Nr 2, 1997, s. 145-160; M. Konczewska, P. Konczewski, *Zabytki metalowe z fosy miejskiej we Wrocławiu*, „Wratislavia Antiqua”, t. 6, 2004, s. 89-206; P.N. Kotowicz, M. Świątek, *Mittelalterliche Streitäxte aus den Sammlungen des Regionalmuseums in Jasło. Ein Beitrag zur Kenntnis der Bewaffnung in den polnischen Karpaten*, „Acta Archaeologica Carpathica”, t. 41, 2006, s. 115-145.

⁵ P. N. Kotowicz, M. Świątek, *Mittelalterliche Streitäxte...*, s. 130-134.

Zabytki typu IX mają dość szeroką chronologię od połowy XIII wieku po czasy nowożytny, przy czym większość dobrze datowanych znalezisk raczej pochodzi z wieku XIV⁶. Okaz z Janika w przybliżeniu odpowiada zabytkom pochodzącym z XIII – XV wieku, znalezionym m. in. w Karniowicach czy Wopławkach⁷, choć różni się nieco pod względem wymiarów i proporcji. Szerokie ramy chronologiczne utrudniają jednak precyzyjne datowanie tej kategorii zabytków, szczególnie jeśli mamy do czynienia ze znaleziskiem luźnym. W przypadku opisywanego zabytku prawdopodobnie wydaje się datowanie na czasy późnego średniowiecza, choć nie można również wykluczyć nowożytnej metryki znaleziska.

Zabytki typu IX M. Głosek⁸ interpretuje jako narzędzia-siekiery służące w gospodarstwie do rąbania drewna. Za okazy o bojowym zastosowaniu uznaje jedynie egzemplarze posiadające zdobienie. Należy jednak pamiętać o niezwykle trudnej, czy wręcz niemożliwej do uchwycenia w przypadku broni obuchowej granicy pomiędzy narzędziem a bronią bojową. W zależności od aktualnych potrzeb użytkownika, właściwie każda siekiera-narzędzie mogła być użyta jako broń i odwrotnie – niemal każdy topór bojowy mógł stać się skutecznym narzędziem⁹. Taka wymiennosc funkcji nie wymagała przy tym żadnych zabiegów adaptacyjnych. Znalezienie zabytku w odpowiednim kontekście, np. na pobojoisku czy warstwach destrukcyjnych związanych z jakimś najazdem zbrojnym, znacznie ułatwia interpretację jego funkcji. Choć i w takim przypadku jesteśmy w stanie określić przeznaczenie przedmiotu (broń bojowa) jedynie w pewnym wycinku czasowym, co oczywiście nie wyklucza jego dodatkowej funkcji (narzędzie). W związku z tym, za okazy z całą pewnością bojowe należałoby uznać jedynie czekany¹⁰.

Interpretacja funkcji znaleziska z Janika jako narzędzia-siekiery jest wielce prawdopodobna. Zabytek został znaleziony na terenie leśnym (Puszcza Łżecka), w okolicy pierwotnie śródleśnej miejscowości¹¹. Wydaje się uzasadnione, że mógł pełnić funkcję siekiery używanej w gospodarstwie do rąbania drewna czy topora ciesielskiego. Nie można oczywiście wykluczyć też jego bojowego przeznaczenia i również w tym przypadku miejsce odkrycia zabytku może mieć znaczenie.

⁶ M. Głosek, *Późnośredniowieczna broń...*, s. 40-42.

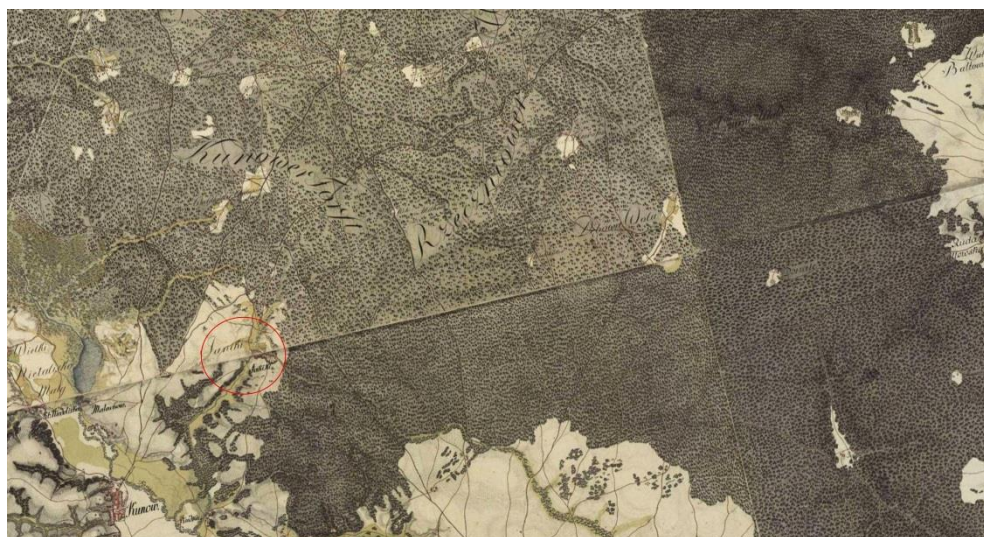
⁷ *Ibidem*, nr kat. 32 i 112, tabl. XVII:E i XXI:B.

⁸ *Ibidem*, s. 41-42.

⁹ A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, „Acta Archaeologica Universitatis Lodzianensis”, Nr. 3, 1954, s. 37-38.

¹⁰ *Ibidem*, s. 38.

¹¹ Zob. A. Mayer von Heldensfeld, *Karte von West-Gallizien*, skala 1:28 800, Wiedeń 1801-1804.

Ryc. 2. Janik i otaczające lasy na mapie A. Mayera von Heldensfelda (1801-1804).

Sam Janik jest miejscowością o średniowiecznej metryce. Pojawia się w źródłach w roku 1412, w związku z nadaniem przez biskupa krakowskiego Piotra Radalińskiego sołectwa w Janiku niejakiemu Piotrowi, synowi Kadkona¹². Historia miejscowości, która wchodzi w skład klucza kunowskiego w dobrach biskupów krakowskich, związana jest ściśle z dziejami sąsiedniego Kunowa, niewielkiego miasteczka położonego nad Kamienną¹³. W średniowieczu na okolicę spadły trzy niszczycielskie najazdy – mongolski (1241 rok), mongolsko-ruski (1260 rok) i tatarski (1502 rok)¹⁴. Terenów tych nie ominęły również walki wewnętrzne. W 1244 roku miał miejsce najazd Konrada Mazowieckiego, a w roku 1461

¹² A. Bastrzykowski, *Monografia historyczna Kunowa nad Kamienną i jego okolicy*, Kraków 1939, s. 39.

¹³ Kunów od średniowiecza do schyłku I Rzeczypospolitej był centralną miejscowością klucza dóbr biskupstwa krakowskiego. Klucz składał się z kilkunastu wsi i folwarków, a w samym Kunowie znajdował się dwór biskupi.

¹⁴ *Ibidem*, s. 84-86. Obecność najeźdźców w okolicach Kunowa nie jest bezpośrednio potwierdzona źródłowo, choć bardzo prawdopodobna. W 1241 i 1260 r. na pewno spustoszone zostały ziemie położone na północ od Gór Świętokrzyskich, a w 1502 r. oddziały tatarskie miały sięgnąć poza Opatów i spalić m.in. Łągów i Kunów; zob. L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, t. 2, *Biskupi krakowscy*, Kraków 1852, s. 52; Z. Spieralski, *Z dziejów wojen polsko-mołdawskich*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 11, cz. 2, 1965, s. 88-89; W. Świętosławski, *Archeologiczne ślady najazdów tatarskich na Europę Środkową w XIII w.*, Łódź 1997, s. 19-21.

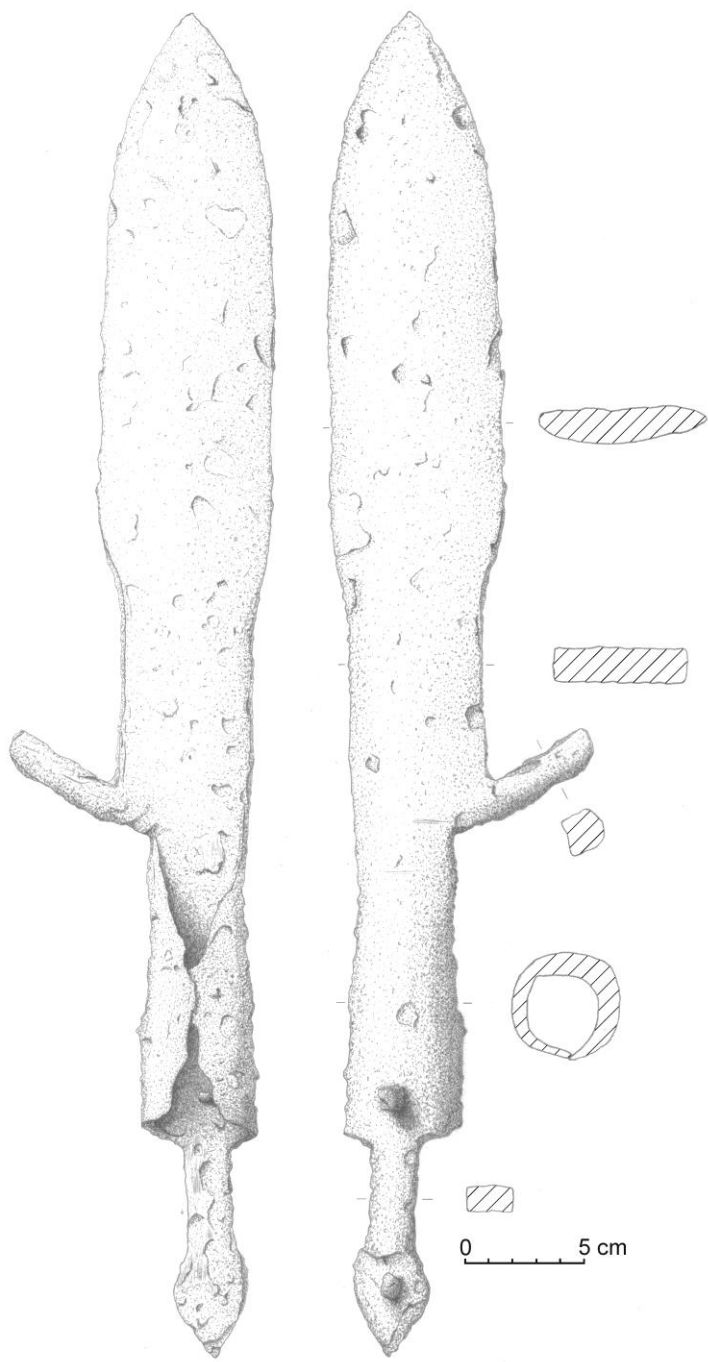
ziemie klucza kunowskiego spustoszyli Piotr i Stanisław z Kurozwek¹⁵. W okresie walk dzielnicowych w dworze kunowskim więzieni byli biskupi - w roku 1279 Paweł z Przemankowa, a w roku 1311 Jan Muskata¹⁶. Niewykluczone więc, że topór – siekiera z Janika, przyjmując oczywiście średniowieczną metrykę zabytku, może być świadectwem burzliwych wydarzeń tego okresu.

Kolejne znaleziska z Janika to dwa nowożytnie żeleźca broni drzewcowej. Pierwsze z nich (ryc. 3) zostało znalezione na obszarze pól i nieużytków w centralnej części miejscowości. Zabytek jest dość dobrze zachowany. Korozja, którą jest pokryty nie wyrządziła większych szkód z racji jego znacznych gabarytów. Długość całkowita okazu wynosi 56 cm przy ciężarze 1980 g. Żeleźce zostało wykute z jednej masywnej sztaby żelaznej o szerokości ok. 5,5 cm i grubości ok. 1,5 cm. Jej dolna partia została uformowana w niepełną tuleję, poprzez rozklepanie i zawinięcie brzegów. Dla silniejszego umocowania drzewca, tuleja została zaopatrzona w okucie – tzw. wąs, w postaci listwy zwieńczonej sercowatym zakończeniem. W okuciu i w dolnej części tulei tkwią dwa gwoździe mocujące do drzewca, natomiast na wewnętrznej powierzchni wąsa widoczne są drobne ślady drewna. Powyżej tulei, ze sztaby odcięto jej fragment i uformowano w poprzeczny kolec¹⁷. Ma on kształt czworograniastego, tępo zakończonego pręta o wymiarach 1,5 x 1,9 cm, który został zagięty ku górze pod kątem ok. 60 stopni względem osi zabytku. Powyżej kolca znajduje się nienaruszony fragment głównego pnia – sztaby, z której wprowadzono ku górze szeroki liściasty grot. Pozostałe wymiary poszczególnych części zabytku wynoszą: grot – długość 25 cm, szerokość max. 7,3 cm, długość wraz ze sztabą 34,5 cm; tuleja – długość 12,5 cm, średnica 2,4 – 4 cm; wąs – długość 9 cm, szerokość 1,9 – 3 cm; kolec – długość 5 cm.

¹⁵ A. Bastrzykowski, *Monografia historyczna...* s. 84.

¹⁶ W. Gliński, *Środkowe dorzecze Kamiennej w okresie średniowiecza. Zarys problematyki badawczej*, [w:] Wybrane zagadnienia z pradziejów i średniowiecza środkowego dorzecza Kamiennej. Materiały z konferencji w Starachowicach 23 września 2005 r., Starachowice 2005, s. 74.

¹⁷ Użyty tu termin „kolec” nie jest najwłaściwszy, bowiem w przypadku analizowanych zabytków element ten jest tępo zakończony. Jednak z uwagi na brak dobrego odpowiednika niemieckiego słowa „knebel” oznaczającego ten element, zdecydowano pozostać przy określeniu „kolec”.

Ryc. 3. Żelężce broni drzewcowej ze zbiorów ostrowieckiego muzeum (rys. A. Jedynak).

Kolejny zabytek tego typu (ryc. 4) został znaleziony na tym samym obszarze, jednak bliżej zabudowań zachodniej części miejscowości. Niestety, zabytek zaginął, stąd opis podano w oparciu o fotografię. Pod względem formy, gabarytów i techniki wykonania mamy do czynienia z okazem nieodbiegającym zasadniczo od egzemplarza opisywanego wcześniej. Widoczne są jedynie niewielkie różnice konstrukcyjne – brak dolnego okucia drzewca (wąsa) oraz poprzeczny kolec wyprowadzony z głównego pnia pod kątem prostym. Prawdopodobnie w tym przypadku masywny, liściasty grot został ukształtowany bezpośrednio powyżej tulei i kolca. Podobnie jak w przypadku zachowanego egzemplarza dolna partia sztaby, z której uformowano żeleźce, została rozklepana i zawinięta w tuleję. Zbliżone są również wymiary zabytku: długość całkowita wynosi 48 cm, szerokość grotu – 7 cm, długość tulei – 12 cm, długość kolca – 7 cm (wymiaru w przybliżeniu).

Wspólne miejsce odkrycia zabytków, a także widoczne na pierwszym rzucie oka wyraźne podobieństwa świadczą o tym, że należy je traktować łącznie. Jednak interpretacja ich funkcji i określenie chronologii jest niezwykle trudne z racji braku wyraźnych analogii. Zabytki z Janika wymykają się wszelkim typologiom broni drzewcowej. Wydawać by się mogło, że swego rodzaju wskazówką mogłoby być zastosowanie charakterystycznego bocznego kolca, jednakże rozmaitych kształtów i rozmiarów haki oraz kolce występują w wielu innych rodzajach broni drzewcowej, chociażby takich jak gizarma czy partyzana¹⁸. Zadania nie ułatwia zastosowanie tego elementu również w formach hybrydowych broni drzewcowej, łączących w sobie cechy poszczególnych typów¹⁹. W związku z tym przypisanie okazów z Janika jakiejś określonej kategorii broni jedynie w oparciu o kolec nie wydaje się możliwe. W przypadku opisywanych zabytków widoczne na pierwszym rzucie oka, niestaranne, „toporne” wykończenie może zdradzać wykonanie „domowym” sposobem, być może przez miejscowego rzemieślnika – kowala. W takim przypadku dowolność form mogła być nieograniczona i zależała wyłącznie od fantazji i potrzeb twórcy. Z drugiej strony, kształt, rozmiary a przede wszystkim zastosowanie bocznego kolca zdradzają pewną intencję i w ogólnym zakresie mogą określić przeznaczenie przedmiotów. Zastosowanie kolca w broni bojowej służyło zwiększeniu jej operatywności, do uchwycenia i odbicia broni przeciwnika. W broni myśliwskiej kolec lub poprzeczka zapobiegały zbyt głębokiemu wniknięciu

¹⁸ Zob. W. Kwaśniewicz, *1000 słów o broni białej i uzbrojeniu ochronnym*, Warszawa 1981, s. 29; M. Gradowski, Z. Żygulski jun., *Słownik uzbrojenia...*, s. 54-60.

¹⁹ Zob. J. Waldman, *Hafted weapons in medieval and renaissance Europe. The evolution of European staff weapons between 1200 and 1650*, „History of Warfare”, vol. 31, 2005, s. 185-186, ryc. 153.

grotu w ciało zwierzyny, a być może także ułatwiały wyjęcie broni po zadaniu ciosu²⁰. Zabytki z Janika z całą pewnością nie pełniły funkcji narzędzia – jednoznacznie wskazuje na to ich forma. Byłyby to zatem okazy broni bojowej lub myśliwskiej.

Ryc. 4. Żeleźce broni drzewcowej (zaginione).

²⁰ A. Diener-Schönberg, *Knebel an Jagdblankwaffen*, "Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde", Bd. 3, 1902-1905, s. 349.

Zabytek o podobnej technice wykonania został wydobyty z rzeki Narwi w Tykocinie w powiecie białostockim (woj. podlaskie)²¹. Dolna część zabytku jest bardzo podobna do okazów z Janika – również został wykonany z masywnej sztaby żelaznej, z której ukształtowano niepełną tuleję z podłużnym wąsem. Jednak jego górna partia została uformowana w sposób odmienny, umożliwiając określenie funkcji. Ze względu na obecność zawiązanego ku dołowi haka, zabytek został określony jako bosak używany w pożarnictwie i splawach drewna²². Autorzy datują zabytek na średniowiecze – początek okresu nowożytnego, co w przypadku okazów z Janika raczej można wykluczyć. Ze względu na niewielki stopień zniszczenia, a także wspomniane powyżej „grube” wykonanie sugerujące być może „domową robotę” na własne potrzeby, można chyba zaryzykować datowanie na czasy późniejsze.

Przyjmując ostrożnie za czas powstania zabytków okres XVIII-XIX wieku, siłą rzeczy nasuwają się skojarzenia z różnego rodzaju kombinowaną bronią drzewcową używaną w okresie powstań narodowych. Niedostatecznie wyposażone oddziały powstańcze często uzbrojone były w piki, różne warianty kos bojowych, broń myśliwską a niejednokrotnie w rozmaite narzędzia gospodarcze²³. Narzędzia gospodarcze, takie jak kosy były ogólnie dostępne i stosunkowo proste w adaptacji na bojową broń „plebejską”, stąd ich duża popularność sięgająca co najmniej czasów insurekcji kościuszkowskiej. W okresie powstania listopadowego fabryki Staropolskiego Okręgu Przemysłowego, również te nad Kamienną, produkowały broń białą dla piechoty i kawalerii. Wytwarzano tu między innymi broń drzewcową – piki, lance oraz obosieczne kosy w kształcie szerokich mieczy. W całym województwie sandomierskim wykonano ok. 7 tysięcy kos²⁴. W sąsiadującym z Janikiem Kunowie w 1830 roku było 138 mieszkańców uzbrojonych w piki i kosy²⁵.

W czasie powstania styczniowego rejon Janika i Kunowa był areną częstych walk i przemarszów wojsk. Z uwagi na obecność dużych kompleksów leśnych przebywały tam większe oddziały powstańcze, a w samym Kunowie bawili ze swoimi wojskami legendarni dowódcy powstania, tacy jak Dionizy Czachowski, Zygmunt Chmieleński czy Józef Hauke-Bosak²⁶. W grudniu 1863 roku operował w tym rejonie oddział kapitana Łady, rozbi-

²¹ U. Stankiewicz, M. Markowski, *Katalog zabytków z rzeki Narwi (woj. podlaskie)*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne”, t. 2, 2006, s. 218, ryc. 4.

²² Nie można też wykluczyć, że okaz znaleziony w Narwi pełnił funkcję broni, która przypadkowo znalazła się w rzece.

²³ Zob. W. Saletra, *Krakowskie i sandomierskie w czas powstania listopadowego. Administracja, wysiłek zbrojny, postawa społeczeństwa*, Kielce 2005, s. 100.

²⁴ *Ibidem*, s. 105-108.

²⁵ A. Bastrzykowski, *Monografia historyczna...*, s. 103.

²⁶ *Ibidem*, s. 106-107.

ty następnie przez Rosjan pod Janikiem, przy leśnej osadzie Sadłowizna. W styczniu następnego roku w lasach kunowskich schroniły się niedobitki pokonanego oddziału majora Dąbrowskiego²⁷. Do kolejnej potyczki doszło w czerwcu 1864 roku. W lasach rejonu Kunowa odpoczywał też znaczny oddział powstańczy Kajetana Cieszkowskiego „Ćwieka”, liczący około tysiąca ludzi²⁸.

W źródłach i bogatej ikonografii z okresu powstania styczniowego znajdujemy wiele przykładów zastosowania broni drzewcowej, w tym różnych wersji kos bojowych. Wart zacytowania jest opis tej kategorii uzbrojenia zawarty we wspomnieniach z epoki, a dotyczący oddziału powstańczego pod Węgrowem: *W okolo jakby gęsty las sterczały piki, lance, włócznie, halabardy sztuczne i tym podobna broń przypominająca stare czasy rozkwitu średniowiecznego rycerstwa. (...) Tu i owdzie jako broń wyglądały długie gwoździe do kija silnie przymocowane, dalej haki jakieś śmiało wznoszące się nad miernej wielkości drągami; bosaki potężne, kos kilka tylko, bo fabryka miejscowego kowala dopiero zaczęła je osadzać*²⁹.

Na uwagę zasługuje też drzeworyt z 1863 roku przedstawiający bitwę pod tym samym wspomnianym już Węgrowem³⁰. Widoczne na nim oddziały kosyńców uzbrojone są poza klasycznymi kosami w broń posiadającą duże, szerokie groty z bocznymi hakami i poprzeczkami. Na pierwszy rzut oka broń ta wykazuje podobieństwa do okazów znalezionych w Janiku, trudno jednak osądzić na ile precyzyjne jest to przedstawienie. Używane w czasie powstania styczniowego kosy bojowe mogły mieć osadzone na sztorc ostrza zwykłych kos stosowanych w rolnictwie, inne wykonane były z noży wymontowanych z ręcznych sieczkarni, jeszcze inne przekuwano na kształt obosiecznego grotu zaopatrzonym czasem w hak³¹. Na wspomnianym drzeworycie prawdopodobnie mamy do czynienia z tym ostatnim wariantem, choć trudno uniknąć skojarzeń z interesującymi nas znaleziskami.

Ciekawy okaz powstańczej broni drzewcowej znaleziono na polu bitwy pod Grochowiskami w powiecie pińczowskim. Ponad 30-centymetrowy szeroki, masywny grot o niepełnej tulei jest najprawdopodobniej pamiątką po starciu z 18 marca 1863 roku³². Zapewne jest to egzemplarz piki, naj-

²⁷ S. Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863-1864*, Rapperswil 1913, s. 146, 150.

²⁸ A. Bastrzykowski, *Monografia historyczna...*, s. 106.

²⁹ F. Lewicki, *Węgrów. Obrazek historyczny*, Stanisławów 1881, s. 15-16.

³⁰ Zob. H. Wiórkiewicz, H. Ozyra, B. Andrzejewska, *Powstanie styczniowe. Katalog zbiorów Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego w Warszawie. Nabytki z lat 1957-1975*, Warszawa 1982, poz. kat. 670, s. 163, 239.

³¹ Z. Szkoda, *Powstanie styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, Warszawa 1966, s. 23; K. Jadczyk, *Wojsko powstańcze zrywu styczniowego 1863-1864: Wybrane aspekty*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, t. 14, nr. 1, 2013, s. 15.

³² Za udostępnienie zdjęć i informacji o zabytku dziękuję Panu Dariuszowi Greniowi z Muzeum Regionalnego w Pińczowie.

powszechniejszej obok kosa, powstańczej broni białej. Ze względu na prostą formę i łatwość wykonania mógł ją przygotować w zasadzie każdy kowal w swojej kuźni. Podobnie zabytki z Janika – mogły zostać wykonane na potrzeby powstańcze w zwykłym warsztacie kowalskim, być może lokalnym. Oba żeleźca, znalezione w niewielkiej odległości od siebie mogą być bezpośrednio pozostałościami po jednej z potyczek. Broń tego rodzaju, z racji znacznych gabarytów, z powodzeniem mogła być wykorzystana w walce przez powstańczą piechotę. Znalezienie ich w rejonie potwierdzonej obecności oddziałów powstańczych i częstych starć dodatkowo to podejrzenie uwiarygadnia.

Z drugiej jednak strony należy pamiętać, że datowanie zabytków na wiek XIX jedynie w oparciu o ich formę i sposób wykonania ma, mimo wszystko, słabe podstawy i nie można wykluczyć ich nieco wcześniejszej metryki. Interpretacja opisanych znalezisk jako okazów „plebejskiej” broni bojowej i łączenie ich z czasami powstań narodowych wydaje się jak najbardziej prawdopodobna, jednak z braku wyraźnych analogii musi pozostać w sferze domysłów.

Istnieje również możliwość, że opisywane żeleźca są elementami broni myśliwskiej, choć i w tym przypadku brak ewidentnych analogii. Zbliżony zabytek znaleziono na terenie średniowiecznego grodziska w Jurowie w powiecie tomaszowskim (woj. lubelskie). Pod względem formy jest to klasyczny żelazny grot włóczni, jednak ze znaleziskami z Janika łączy go imponujące rozmiary: długość 57 cm, szerokość liścia 6 cm i waga 1495 g. Zabytek, prawdopodobnie wschodniego pochodzenia, został uznany za broń myśliwską lub paradną i wydatowany na XIV/XV wiek³³. Ewidentnie myśliwski grot włóczni z XVI-XVII wieku odkryto w okolicach miejscowości Skąpe w powiecie świebodzińskim (woj. lubuskie)³⁴. Zabytek został uznany za formę używaną do polowań na dzika. Jest zdecydowanie mniejszy od okazów z Janika, jednak ukształtowanie jego liścia zdradza dość wyraźne podobieństwa do opisywanych zabytków.

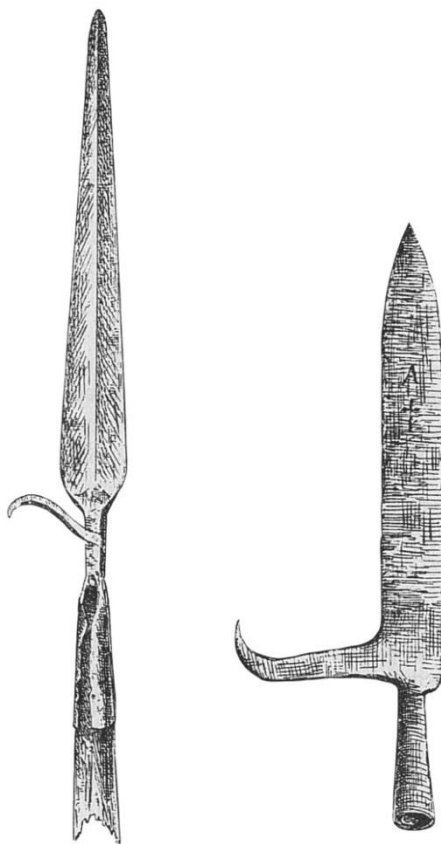
Ciekawe, i jak się wydaje najbliższe analogie znajdujemy w *Encyklopedii Staropolskiej* Zygmunta Glogera pod hasłem *Oszczep*³⁵. Prezentowane są tam dwa egzemplarze oszczepów myśliwskich – rohatyn (ryc. 5). Pierwszy z nich różni się nieco od zabytków z Janika, został jednak wykonany podobną techniką – widoczny w środkowej partii żeleźca żelazny pręt uformowano

³³ E. Banasiewicz, *Czwarty sezon badań grodziska w Jurowie, pow. Tomaszów Lubelski*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, t. 4, 1999, s. 166, 169, ryc. 4.

³⁴ A. Krzyszowski, A. Michalak, *XVII-wieczny depozyt przedmiotów metalowych z okolic Skąpego koła Świebodzina*, „Archeologia Środkowego Nadodrza”, t. 6, 2008, s. 164, 169, ryc. 4, tabl. II:1.

³⁵ Z. Gloger, *Oszczep*, [w:] *Encyklopedia Staropolska Ilustrowana*, t. 3, Warszawa 1900-1903 (1985), s. 311-312.

w liściasty grot, natomiast z części dolnej został rozklepany i zawinięty w tuleję. Pomiędzy grotem a tuleją wyprowadzono boczny hak – osęk. Autor podaje, że właściciel broni, chłop z Białowieży ...*kilkadziesiąt dzików nim pokonał*³⁶. Drugi okaz, przedstawiony niestety na schematycznym rysunku, wydaje się najbardziej zbliżony do interesujących nas zabytków. Zasadnicza różnica tkwi w sposobie uformowania poprzecznego kolca – widoczny na załączonej rycinie osęk ma formę długiego haka zagiętego ku górze. Wymiary żeleźca – długość 58 cm, szerokość 6 cm – są porównywalne do znalezisk z Janika. Biorąc pod uwagę cechy konstrukcyjne oraz znaczne rozmiary naszych zabytków, można przypuszczać, że być może mamy do czynienia z okazami myśliwskich oszczepów – rohatyn, służących do polowań na grubą zwierzynę.

Ryc. 5. Oszczepy myśliwskie – rohatyny wg Z. Glogera (1900-1903).

³⁶ *Ibidem*.

W przypadku myśliwskiej broni drzewcowej zaopatrzonej w hak – ośęk lub poprzeczkę, oba terminy – „oszczep” i „rohatyna” – bywają stosowane wymiennie³⁷, a podawane niekiedy w opisie ich cechy konstrukcyjne zasadniczo się od siebie nie różnią³⁸. Oszczep myśliwski stosowany od średniowiecza do polowań na grubą zwierzynę miał znacznych rozmiarów liściasty grot oraz przede wszystkim poprzeczkę w dolnej części żeleźca³⁹. Również rohatyna początkowo zaopatrzona była w boczny kolec – róg, od którego pochodzić miała jej nazwa⁴⁰. Termin „rohatyna” jest jednak dosyć enigmatyczny – co prawda dość często występuje w staropolskich źródłach historycznych, ale bywa stosowany głównie w odniesieniu do różnego rodzaju krótkich włóczni bojowych, używanych zarówno przez piechotę jak i jazdę⁴¹.

Interpretacja zabytków z Janika jako broni myśliwskiej wydaje się prawdopodobna. Przemawia za tym kilka elementów, w tym przede wszystkim dość bliskie odpowiedniki wśród okazów z całą pewnością uznanych za myśliwskie (Białowieża, Skąpe). Myśliwskie zastosowanie przedmiotów może sugerować również obecność tępo zakończonego kolca, a także sama lokalizacja znalezisk. Otaczające Janik lasy (zob. ryc. 2), będące częścią Puszczy Iłżeckiej sprzyjały łowiectwu. Już w średniowieczu w okolicznych lasach chętnie polowali przebywający w Kunowie biskupi krakowscy⁴². Wśród mieszkańców Janika wciąż żywe są wspomnienia łowieckich zamiłowań przedwojennych właścicieli miejscowości. Otwarta pozostaje natomiast kwestia chronologii zabytków, którą umieścić można w przedziale pomiędzy XVII a XIX wiekiem, ze wskazaniem raczej na młodszy odcinek tego okresu.

Warto jednak podkreślić, że przytoczone powyżej propozycje interpretacji znalezisk z Janika nie są rozstrzygające. Zabytki nie poddają się zaklasyfikowaniu do żadnych istniejących typologii⁴³. Dodatkowo, mamy

³⁷ Zob. *ibidem*.

³⁸ Zob. M. P. Krzemień, *1000 słów o łowiectwie*, Warszawa 1984, s. 104, 122.

³⁹ Zob. A. Diener-Schönberg, *Knebel an...*, s. 347-357; W. Kwaśniewicz, *1000 słów o broni...*, s. 164.

⁴⁰ W. Kwaśniewicz, *1000 słów o broni...*, s. 189.

⁴¹ Również we wschodnioeuropejskiej (rosyjskiej/radzieckiej, ukraińskiej) literaturze bronioznawczej rohatynę opisuje się jako broń w typie włóczni o długim, masywnym żeleźcu, niekoniecznie jednak zaopatrzoną w boczny kolec, zob. m. in. A. N., Kirpichnikov, *Davn'orus'ka zbroya. Vupusk druhyy. Spys, spys, boyova sokyra, sokyra, skrynya IX-XIII st., Arkheolohiya URSS. Arkhiv arkheolohichnykh dzherel E1-36*, Moskwa-Leningrad 1966, s. 15.

⁴² A. Bastrzykowski, *Monografia historyczna...*, s. 39.

⁴³ Więcej o problemach chronologiczno-funkcjonalnych podobnych zabytków, zob. M. Florek, T. Stępnik, *Nowożytny (?) grot oszczepu z Rudnika nad Sanem, pow. nizański*,

do czynienia ze znaleziskami luźnymi, bez żadnego kontekstu, co znacznie utrudnia rozwiązanie problemu. Pewne, ale zarazem mało precyzyjne wydaje się datowanie zabytków na okres nowożytny, być może nawet na wiek XIX. Z całą pewnością w obu przypadkach mamy też do czynienia z bronią „plebejską” – bojową lub myśliwską. W tym przypadku obie propozycje wydają się możliwe i, co istotne, nie wykluczają się nawzajem.

BIBLIOGRAFIA:

- ✓ Banasiewicz E., *Czwarty sezon badań grodziska w Jurowie, pow. Tomaszów Lubelski, woj. lubelskie*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, t. 4, 1999, ss. 165-170.
- ✓ Bastrzykowski A., *Monografia historyczna Kunowa nad Kamienną i jego okolicy*, Kraków 1939.
- ✓ Diener-Schönberg A., *Knebel an Jagdblankwaffen*, „Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde”, Bd. 3, 1902-1905, ss. 345-357.
- ✓ Florek M., Stępnik T., *Nowożytny (?) grot oszczepu z Rudnika nad Sanem, pow. niżański, woj. podkarpackie*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, t. 42, 2021, ss. 219-228.
- ✓ Gloger Z., *Oszczep [w:] Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 3, Warszawa 1900-1903 (1985), ss. 311-312.
- ✓ Gliński W., *Środkowe dorzecze Kamiennej w okresie średniowiecza. Zarys problematyki badawczej [w:] Wybrane zagadnienia z pradziejów i średniowiecza środkowego dorzecza Kamiennej. Materiały z konferencji w Starachowicach 23 września 2005 r.*, Starachowice 2005, ss. 65-80.
- ✓ Głosek M., *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*, Warszawa 1996.
- ✓ Gradowski M., Żygulski Z., *Słownik uzbrojenia historycznego*, Warszawa 1998.
- ✓ Jadczyk K., *Wojsko powstańcze zrywu styczniowego 1863-1864: wybrane aspekty*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, t. 14, nr 1, 2013, ss. 7-28.

woj. podkarpackie, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, t. 42, 2021, s. 219-228.

- ✓ Kajzer L., Rychter M., *Zespół średniowiecznych militariów z Nowego Korczyna*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, r. 45, nr 2, 1996, ss. 145-160.
- ✓ Kirpichnikov A. N., *Davn'orus'ka zbroya. Vupusk druhyy. Spys, spys, boyova sokyra, sokyra, skrynya IX–XIII st.*, Arkheolohiya URSS. Arkhiv arkheolohichnykh dzherel E1-36, Moskwa-Leningrad 1966.
- ✓ Konczewska M., Konczewski P., *Zabytki metalowe z fosy miejskiej we Wrocławiu [w:] Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Materialne przejawy życia codziennego*, Wrocław 2004, ss. 89-206.
- ✓ Kotowicz Piotr N., Świątek M., *Mittelalterliche Streitäxte aus den Sammlungen des Regionalmuseums in Jasło. Ein Beitrag zur Kenntnis der Bewaffnung in den polnischen Karpaten*, „Acta Archaeologica Carpathica”, t. 41, 2005, ss. 115-145.
- ✓ Krzemień M. P., *1000 słów o łowiectwie*, Warszawa 1984.
- ✓ Krzyszowski A., Michalak A., *XVII-wieczny depozyt przedmiotów metalowych z okolic Skąpego koła Świebodzina*, „Archeologia Środkowego Nadodrza”, t. 6, 2008, ss. 161-182.
- ✓ Kwaśniewicz W., *1000 słów o broni białej i uzbrojeniu ochronnym*, Warszawa 1981.
- ✓ Lewicki F., *Węgrów. Obrazek historyczny*, Stanisławów 1881.
- ✓ Łętowski L., *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, t. 2, Biskupi krakowscy, Kraków 1852.
- ✓ Nadolski A., *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, „Acta Archaeologica Universitatis Lodziensis”, nr 3, 1954.
- ✓ Saletra W., *Krakowskie i sandomierskie w czas powstania listopadowego. Administracja, wysiłek zbrojny, postawa społeczeństwa*, Kielce 2005.
- ✓ Spieralski Z., *Z dziejów wojen polsko-mołdawskich*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 11, cz. 2, ss. 62-121.
- ✓ Stankiewicz U., Markowski M., *Katalog zabytków z rzeki Narwi (woj. podlaskie)*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne”, t. 2, 2005, ss. 215-223.
- ✓ Szkoda Z. (red.), *Powstanie styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, Warszawa 1966.
- ✓ Świętosławski W., *Archeologiczne ślady najazdów tatarskich na Europę Środkową w XIII w.*, Łódź 1997.
- ✓ Waldman J., *Hafted weapons in medieval and renaissance Europe. The evolution of European staff weapons between 1200 and 1650*, „History of Warfare”, vol. 31, 2005.

- ✓ Wiórkiewicz H., Ozyra H., Andrzejewska B. (opr.), *Powstanie styczniowe. Katalog zbiorów Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego w Warszawie. Nabytki z lat 1957-1975*, Warszawa 1981.
- ✓ Zieliński S., *Bitwy i potyczki 1863-1864*, Rapperswil 1913.